

УДК 37.091.33-028.22:004]:159.937:159.955

DOI 10.32755/sjeducation.2023.01.125

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВІЗУАЛЬНОЇ ГРАМОТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ»

Лілік Ольга Олександрівна, доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри української мови і літератури,
*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

*(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
e-mail: lilik8383@ukr.net)*

ORCID: 0000-0002-5187-1944

Шумейко Зінаїда Євгенівна, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і гуманітарних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби

*(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: zina1906@ukr.net)*

ORCID: 0000-0003-2705-0924

Метою статті є визначення особливостей формування візуальної грамотності здобувачів вищої освіти в межах навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням». Для досягнення поставленої мети було використано комплекс загальнонаукових (аналіз наукової літератури, узагальнення й систематизація, зіставлення наукових поглядів) і педагогічних (моделювання навчальних ситуацій, спостереження за освітнім процесом, розроблення й апробація системи завдань) методів.

З'ясовано, що візуальна грамотність – це сформована в процесі здобуття освіти здатність правильно інтерпретувати та продукувати візуальні матеріали. Визначено, що сформованість візуальної грамотності здобувачів вищої освіти передбачає: володіння технологіями подання знань у «стислому» вигляді; розвиненість візуально-образного мислення; сформованість умінь когнітивної візуалізації великого обсягу інформації; знання правил і прийомів композиції та колористики; вміння використовувати інтернет-ресурси і програмне забезпечення для досягнення освітніх цілей. Обґрунтовано доцільність формування візуальної грамотності студентів, зокрема в контексті дистанційного й змішаного навчання.

Описано процес формування візуальної грамотності здобувачів вищої освіти шляхом створення інфографіки, ментальних карт, мемів. Вказано переваги кожного із зазначених засобів навчання, подано онлайн-застосунки, придатні для генерування візуальних матеріалів, визначено можливості їх

використання на різних етапах роботи з мовним матеріалом. Доведено необхідність науково обгрунтованого підходу викладача до створення, відбору навчальних матеріалів візуального характеру, а також формування у здобувачів освіти вмінь аналізувати такі навчальні матеріали і створювати власні.

Визначено перспективи використання візуальних матеріалів для мотивації навчальної діяльності студентів, активізації їхніх знань, а також для перевірки рівня знань у межах навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

Ключові слова: візуальна грамотність, інфографіка, онлайн-інструменти, кроссенс, ментальна карта, здобувачі вищої освіти.

FEATURES OF THE FORMATION OF STUDENTS' VISUAL LITERACY OF HIGHER EDUCATION BY THE MEANS OF THE COURSE "UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL DIRECTIONS"

Olha Lilik, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» (53 Hetmana Polubotka Street, Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: lilik8383@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-5187-1944

Zinaida Shumeiko, PhD of Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Humanitarian Sciences, Academy of the State Penitentiary Service (34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: zina1906@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2705-0924

The purpose of the article is to determine the features of the formation of visual literacy of students of higher education within the educational discipline "Ukrainian language for professional direction". In order to achieve the purpose, a complex of general scientific (analysis of scientific literature, generalization and systematization, comparison of scientific views) and pedagogical (modeling of educational situations, observation of the educational process, development and testing of the system of tasks) methods were used.

It was found that visual literacy is the ability to correctly interpret and produce visual materials formed in the process of obtaining an education. It was determined that the formation of visual literacy of students of higher education involves: possession of knowledge presentation technologies in a "concise" form; development of visual thinking; the formation of cognitive visualization skills of a large amount of information; knowledge of the rules and techniques of composition and coloristic; the ability to use Internet resources and software to achieve

educational goals. The expediency of the formation of visual literacy of students (cadets), in particular in the context of distance and mixed learning, is substantiated.

The process of forming visual literacy of students of higher education by creating infographics, mental maps, and memes is described. The advantages of each of the specified teaching tools are indicated, online applications suitable for generating visual materials are presented, and the possibilities of their use at various stages of working with linguistic material are determined. The need for a scientifically based teacher's approach to the creation and selection of educational materials of a visual nature, as well as the formation of the ability of students to analyze such educational materials and create their own, has been proven.

The prospects of using visual materials to motivate the educational activities of students of higher education, to activate their knowledge, as well as to check the level of knowledge within the educational discipline "Ukrainian language for professional direction" have been determined.

Key words: *visual literacy, infographics, online tools, cross-sense, mind map, students of higher education.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах тотальної комп'ютеризації та технологізації всіх сфер суспільного життя в сучасній молоді відбуваються зміни у сприйнятті й обробленні інформації. Засоби масової інформації та мережа Інтернет наповнені візуальними образами, які людський мозок сприймає та обробляє значно швидше й ефективніше, ніж текстові масиви. Оскільки молоде покоління є активним споживачем медіаматеріалів, то в його свідомості відбуваються певні трансформації, пов'язані зі сприйняттям як інформації загалом, так і навчальних матеріалів зокрема. Як наслідок, знижується ефективність навчання, адже текстовий формат підручників і посібників, навіть традиційний усний виклад викладачем матеріалу, зокрема в процесі дистанційного навчання, не відповідають «кліповому» сприйняттю сучасного покоління.

Викладачі намагаються наповнити всі типи навчальних ресурсів зображеннями, проте подекуди роблять це інтуїтивно, без урахування психологічних і педагогічних засад зазначеного процесу, не беручи до уваги, що візуальні матеріали є потужним засобом впливу на свідомість людини.

Іншим аспектом порушеної проблеми є візуальна неграмотність сучасних студентів: вони можуть переглядати певні медій-

ні матеріали візуального характеру, але зазвичай не вміють інтерпретувати наявні зображення та створювати власний візуальний продукт. У цьому контексті В. Кремень зазначає, що «динаміка постійного оновлення інформаційного ресурсу, широке застосування комп'ютерно-мережових технологій і вагомість візуального забезпечення освітнього процесу в контексті подальшого реформування вітчизняної освіти виокремлюють необхідність дослідження візуальної грамотності» [1]. Уважаємо, що проблема формування візуальної грамотності набуває особливої актуальності в умовах дистанційного чи змішаного навчання, адже, як зазначають Н. М. Макаренко, С. А. Дрібас, у таких умовах «надзвичайно важко визначити індивідуальні особливості сприйняття інформації студентами для більш ефективно організації навчального процесу. Наприклад, тип темпераменту, деякі властивості нервової системи, провідний канал сприймання інформації тощо. Надзвичайно важко врахувати закономірності впливу повідомлення на слухача, проконтролювати, у який спосіб він фіксує (засвоює) інформацію» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Варто зазначити, що теоретичні засади формування візуальної грамотності були обґрунтовані зарубіжними дослідниками (А. Бемфорд, Дж. Дебенс, Дж. Пурвіс, Р. Вайлмен) у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. З-поміж українських науковців особливості формування візуальної грамотності здобувачів освіти різних ступенів досліджували І. Балакін, О. Волошенко, О. Лілік, О. Сазонова, Л. Бивалькевич, Л. Найдюнова, О. Федченко. Проте зазначені дослідження переважно мають загальний характер і не відображають особливості формування досліджуваного феномена в майбутніх фахівців у контексті опанування певних навчальних дисциплін.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити особливості формування візуальної грамотності здобувачів вищої освіти в межах навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Візуальну грамотність

Р. Вайлмен (Wileman R.) визначає як здатність читати, інтерпретувати та розуміти інформацію, представлену в ілюстраціях або графіці [3]. Сформованість візуальної грамотності здобувачів вищої освіти передбачає: володіння технологіями подання знань у «стислому» вигляді; розвиненість візуально-образного мислення; сформованість умінь когнітивної візуалізації великого обсягу інформації; знання правил і прийомів композиції та колористики; вміння використовувати інтернет-ресурси і програмне забезпечення для досягнення освітніх цілей [4].

На думку Дж. Пурвіса (Purvis J.) [5], візуальна грамотність належить до категорії візуальних компетенцій, які сприяють розвитку людини шляхом інтеграції зорового сприйняття та інших чуттєвих переживань. Ці компетенції дають змогу візуально грамотній людині інтерпретувати видимі дії, символи та предмети, які її оточують. Дучак О. зазначає, що візуальна грамотність зазвичай починає розвиватися, коли в реципієнта формується власне розуміння того, що він споживає, на основі конкретних та побічних доказів. Він усвідомлює наміри автора за допомогою мисленнєвої діяльності, а також шляхом отримання інформації для підтвердження висновків та суджень [6].

У цьому контексті варто зазначити, що А. Бемфорд (Bamford A.) наголошує, що необхідно інтегрувати візуальну грамотність в усі навчальні дисципліни; розвивати в молоді навички критичного мислення у зв'язку з візуальними образами; ознайомлення студентів із принципами візуальної грамотності для розроблення власних навчальних матеріалів; заохочення їх до аналізу візуальних матеріалів, що оточують їх у повсякденному житті; забезпечення балансу між візуальною та текстовою грамотністю у межах освітнього процесу [7].

Проаналізуємо потенціал навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» для формування візуальної грамотності здобувачів вищої освіти в контексті аудиторної та позааудиторної роботи. Зазначимо, що всі описані навчальні матеріали й онлайн-сервіси були апробовані під час викладання зазначеної навчальної дисципліни студентам (курсантам) юридичного факультету Академії Державної пенітенціарної служби, а також Навчально-наукового інституту профе-

сійної освіти та технологій Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. У процесі роботи були застосовані такі методи, як моделювання навчальних ситуацій, спостереження за освітнім процесом, опитування й анкетування здобувачів вищої освіти, розроблення навчальних завдань.

Навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням» передбачає формування, а здебільшого – закріплення вмінь та навичок володіння українською мовою для висловлення думки і складання фахових документів. Завданням цього курсу є формування чіткого й правильного розуміння ролі державної мови в професійній діяльності майбутнього фахівця; забезпечити формування мовно-комунікативної, мовно-термінологічної компетентності як найістотніших складових загальної професійної компетентності, першооснови фахової ерудиції та культури спілкування; набуття комунікативного досвіду [10].

Зазначимо, що на сьогодні є чимало онлайн-сервісів, які дають змогу викладачу швидко й ефективно візуалізувати навчальний матеріал. Крім того, викладач навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» може застосовувати вже розроблені й оприлюднені в соціальних мережах та на інтернет-сайтах візуальні матеріали (меми, гіфки, кросенси, ментальні карти тощо). У цьому контексті варто передусім згадати сервіс «Мова – ДНК нації», де матеріал візуалізовано за допомогою героя Лепетуна. Інформацію про орфограми, наголос, фразеологізми, пароніми подано в цікавій і доступній формі, запропоновані вправи й тести дають змогу перевірити знання. Поєднання зорових образів і графічних зображень активізує різні канали сприйняття інформації і суттєво збільшує ефективність засвоєння правила. Найбільш ефективним цей сервіс є для засвоєння орфографічних чи пунктуаційних правил і роботи з системними помилками. Матеріали з цього сервісу викладач може демонструвати курсантам на мультимедійній дошці чи на онлайн-дошці в сервісах Zoom чи GoogleMeet, а також оприлюднювати на своїй сторінці у фейсбуці чи надсилати в групи у вайбері чи телеграмі.

Для роботи з теоретичним матеріалом можна запропонувати студентам (курсантам) опрацювати чи створити самим інфогра-

фіку (з англ. – information graphics; infographics), яку розглядають як графічне візуальне подання інформації, даних або знань, призначених для швидкого та чіткого відображення комплексної інформації [4]. До жанрів простої інфографіки належать таблиці, графіки, карти, кругові діаграми, логічні схеми. Більш складна інфографіка передбачає комбінування текстових блоків, фотографій, карт, таблиць, діаграм, навіть створення коміксів.

Засобами інфографіки уважають широке коло комп'ютерних ресурсів, як-от: онлайн-джерела з візуалізації даних, програми для створення хмаринки слів, програмне забезпечення візуалізації даних, засоби проектування інфографіки онлайн, графічні редактори, програми презентацій, засоби створення карт, джерела даних, вільні сховища зображень, іконок і візуалізації резюме [9]. На сьогодні існує чимало безкоштовних онлайн-сервісів, що пропонують послуги зі створення інфографіки. На нашу думку, оптимальними є Infogr.am, Easel.ly, Canva, Draw.io тощо.

Розроблення інфографіки, на думку В. Антипової, передбачає реалізацію низки умов, зокрема: високий ступінь стиснення інформації; попереднє оброблення інформації з метою структуривання кількісних даних; наявність елементів розвитку, поєднання або підпорядкування інформаційних блоків; спрямованість на активізацію когнітивних процесів споживача; наявність одного або декількох критеріїв, що об'єднують фрагменти інфографіки в конкретному об'єкті [4]. Наголосимо, що інфографіку можна використовувати для актуалізації опорних знань з української мови, повторення теоретичного матеріалу, під час презентації результатів самостійної чи науково-дослідницької діяльності студентів. У процесі відбору і створення інфографіки викладач має враховувати загальні вимоги до таких матеріалів, зокрема: виховний потенціал вербальних і зображувальних одиниць зазначеного тексту, інформативність, актуальність, адаптованість, доступність, наповненість дидактично значущими мовними одиницями, врахування психологічних особливостей реципієнтів, стилістична й жанрова довершеність, пошуковий і дослідницький потенціал, спроможність тексту спонукати реципієнтів до творчої діяльності [9].

Крім того, на сьогодні в освітньому процесі закладів середньої і вищої освіти широко використовують карти знань (ментальні карти чи концепт-карти), які є зручною й ефективною технікою візуалізації, яку застосовують для створення, структуризації та класифікації ідей, а також у процесі навчання, виконання завдань, ухвалення рішень, написання статей.

Ментальна карта має вигляд діаграми, на якій зображені слова, ідеї, завдання або інші поняття, зв'язані гілками, що відходять від центрального поняття. В основі цієї техніки лежить принцип «радіантного мислення», що належить до асоціативних розумових процесів, відправною крапкою або точкою дотику яких є центральний об'єкт [10].

Розглянемо переваги використання карти знань на заняттях з навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням»: вона дає змогу охопити певну тему чи навіть розділ одним поглядом, оскільки показує все найвагоміше в асоціативних порівняннях та зв'язках; її доцільно використовувати на підсумкових заняттях з української мови; карту знань можна створювати під час конспектування значних за обсягом теоретичних матеріалів – замість довгих конспектів та витрат часу для запису матеріалів курсант формує лише одну блок-схему; ментальна карта дає змогу розвивати творче та логічне мислення здобувачів вищої освіти, сприяє формуванню вміння класифікувати та систематизувати мовний матеріал, що підвищує якість освіти.

Наприклад, у контексті навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» карти знань можна застосовувати для повторення теоретичного матеріалу про граматичні категорії окремих частин мови, типи речень, функціональні стилі тощо. Погребенник І. зазначає, що побудова ментальних карт має здійснюватися здобувачами освіти, а викладач має бути консультантом, але не виконавцем, бо така карта знань не матиме практичного значення, адже студент не розумітиме зв'язків між її структурними частинами, а отже, не зможе нею скористатися. Тому кінцевий вигляд карти може відрізнитися від задуму педагога. Крім того, ментальна карта не має на меті відповісти на всі питання та все детально розповісти, вона слугує схемою,

йдучи за якою здобувач освіти зможе розв'язати поставлені завдання [10].

Крім описаних навчальних матеріалів, студенти (курсанти) й самі можуть створювати меми в контексті виконання домашнього завдання чи самостійної роботи. Мем – це будь-яка дотепна коротка інформація (фраза, зображення, звукоряд, відео) іронічного характеру, яка відтворює певне ставлення до якихось подій чи обставин, та поширюється в інтернеті. Найпопулярнішими є інтернет-меми у форматі зображення із влучним жартівливим текстовим поясненням [11].

Основними принципами створення мемів є інформаційність (у його основі має бути певна змістовна фраза, спірне питання, формула, афоризм, що мають гумористичний відтінок, зрозумілий певній групі людей); емоційність, що міститься в поєднанні зображення та текстової складової для репрезентативної групи здобувачів освіти; парадоксальність, що ґрунтується на використанні гри слів, оксюморонів, метафор чи переносного значення слів, тобто ситуації, коли вислів набуває нового нетипового значення.

У мережі є чимало програм – генераторів мемів, які здобувачі освіти можуть використовувати в роботі, наприклад: генератор мемів із котиками, Risovach, Meme generator, Meme arsenal.

Уважаємо, що створення й аналіз мемів сприятиме розкриттю творчого потенціалу майбутніх фахівців, заохотить їх до глибшого опанування правописних правил і винятків із них. Створені студентами (курсантами) меми викладач може розмішувати на сторінці у фейсбуці чи в googleclass для ознайомлення широкої аудиторії з матеріалом. Це не лише сприятиме кращому засвоєнню навчального матеріалу, а й підвищить інтерес до української мови. До того ж сприятиме формуванню цифрової грамотності майбутніх фахівців.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, формування візуальної грамотності здобувачів вищої освіти засобами навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» передбачає науково обґрунтований підхід викладача до створення, відбору навчальних матеріалів візуального характеру, формування в здобувачів освіти вмінь аналізувати такі навчальні матеріали і створювати власні. У контексті фор-

мування досліджуваного феномена радимо звертатися до таких видів навчальних матеріалів, як карти знань, інфографіка, меми, їх можна застосовувати як у межах аудиторної, так і в контексті самостійної роботи студентів (курсантів). Це дає змогу інтенсифікувати освітній процес, посилити інтерес здобувачів вищої освіти до навчального матеріалу й дисципліни в цілому.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні переліку навчальних дисциплін із циклів загальної і професійної підготовки для комплексного системного формування візуальної грамотності здобувачів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Кремень В. Г. Візуальна грамотність навчального процесу: теорія і практика. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. № 55. С. 5–10.

2. Макаренко Н. М., Дрібас С. А. Дистанційне навчання в контексті ефективності студентсько-викладацької взаємодії. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». 2022. № 1 (23). С. 44–56.

3. Wileman R. E. *Visual communicating*. Englewood Cliffs, N.J.: Educational Technology Publications, 1993. PP. 112–122.

4. Антипова В. Современные подходы к формированию информационной грамотности в школьных библиотечных медиацентрах США. URL: http://schoollibrary.ioso.ru/index.php?News_id=385 (дата звертання: 07.08.2023).

5. Purvis J. R. *Visual Literacy: An Emerging Concept*. *Educational Leadership*, 1973. Vol. 30. Issue 8. PP. 705–720.

6. Duchak O. Visual literacy in educational practice. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. 2014. № 6/2. PP. 41–48.

7. Bamford A. *The Visual Literacy*. White Paper. URL: <https://aperture.org/wp-content/uploads/2013/05/visual-literacy-wp.pdf> (дата звертання: 09.08.2023).

8. Шумейко З. Є., Мошта І. М. Українська мова (за професійним спрямуванням): навч.-метод. посібник. Чернівці: Академія Державної пенітенціарної служби, 2021. 153 с.

9. Лілік О. О., Сазонова О. В., Бивалькевич Л. М. Формування візуальної грамотності майбутніх учителів початкової школи засобами художньої літератури за допомогою онлайн-інструментів. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/7475/1> (дата звертання: 08.08.2023).

10. Погребенник І. Ментальні карти при викладанні української мови і літератури у закладах професійно-технічної освіти. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12386/1/Pohrebennyk.pdf> (дата звертання: 08.08.2023).

11. Дзюбіна О. І. Класифікація, структура та функціонування інтернет-мемів у соціальних мережах Twitter та Facebook. *Молодий вчений*. 2016. № 2. С. 375–379.

References

1. Kremen, V. H. (2021), Visual literacy of the educational process: theory and practice, *Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, No. 55, pp. 5–10.

2. Makarenko, N. M. and Dribas, S. A. (2022), Distance learning in the context of the effectiveness of student-teacher interaction, *Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology"*, No. 1 (23), pp. 44–56.

3. Wileman, R. E. (1993), Visual communicating, Englewood Cliffs, N.J., *Educational Technology Publications*, pp. 112–122.

4. Antipova, V. (2019), *Modern approaches to the formation of information literacy in school library media centers in the USA*, available at: http://schoollibrary.ioso.ru/index.php?News_id=385 (accessed at 07 August 2023).

5. Purvis, J. R. (1973), Visual Literacy: An Emerging Concept, *Educational Leadership*, Vol. 30, Is. 8, pp. 705–720.

6. Duchak, O. (2014), Visual literacy in educational practice, *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*, No 6/2, pp. 41–48.

7. Bamford, A. (2013). The Visual Literacy White Paper, available at: <https://aperture.org/wp-content/uploads/2013/05/visual-literacy-wp.pdf> (accessed at 09 August 2023).

8. Shumeiko, Z. Ye. and Moshta, I. M. (2021), *Ukrainian language (by professional orientation): teaching method. manual (course of lectures)*, Chernihiv, Academy of the State Penitentiary Service.

9. Lilik, O. O., Sazonova, O. V. and Byvalkevych, L. M. (2021), *Formation of visual literacy of future primary school teachers by means of fiction with the help of online tools*, available at: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/7475/1> (accessed at 08 August 2023).

10. Pohrebennyk, I. (2019), *Mental maps in the teaching of Ukrainian language and literature in vocational and technical education institutions*, available at: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12386/1/Pohrebennyk.pdf> (accessed at 08 August 2023).

11. Dziubina, O. I. (2016), Classification, structure and functioning of Internet memes in social networks Twitter and Facebook, *Molodyi vchenyi*, No 2, pp. 375–379.